



Telman ORUCOV

Maddi rifah və təhsil arxitekturası maarif, sağlamlıq, ictimai mühafizə və digər faydalı məşğuliyyətlər üçün olan binalar tikirdi.

Daha sonra isə kommersiya və sənaye arxitekturası meydana gəldi. Pul dəyişmək, nəqliyyat, kommunikasiya, manufaktura binaları ticarətin və sənayenin ehtiyaclarını ödəməyi nəzərdə tuturdu.

Arxitekturanın planlaşdırılması bəşər varlığının müxtəlif fiziki ehtiyaclarına xidmət edirdi. Bunun üçün xüsusi tikintilərin olması tələb olunurdu. Buna həm də ətraf mühitin planlaşması daxil idi.

Arxitektura tarixi, onda müxtəlif ənənələrin, regionların tələblərinin, aləqəli tipli stilistik meyillərin və digər dəyişikliklərin təsirinə məruz qalırdı. Əsas səbəb isə bütün ərazilərdə mövcud olan tikililərin insanların sığınacağı və qorunmaya olan tələbatının ödənilməsindən irəli gəlmişdi. Ona görə də arxitektura terminində əsasən tikililər nəzərdə tutulurdu. Onun məhiyyəti isə, əlbəttə, daha genişdir, buraya xüsusi praktik məqsədlər üzrə sahələr - urbanizasiya (şəhər salma təcrübəsi), mülki mühəndislik, dənizçilik, hərbi və mənzərə arxitekturaları daxildir. İlk şəhər salma təcrübəsi insanların təbiətə əsaslı düzəliş verməsindən xəbər verir. Landşaft arxitekturası Fransada, İngiltərədə və Yaponiyada daha çox inkişaf etmişdir. Bu ölkələrdəki parklar, bağlar yaşayış məkanlarına xüsusi gözəllik verir. Nyu Yorkdakı Sentral park qarağac novünün iri çətiri ilə adamı heyran etməklə yanaşı, çox iri sahədə yeləşir və şəhər sakinlərinin əst istirahət məkanına çevrilmişdir. Meksikadakı Çapulpeyk parkı 30 kilometrə qədər uzanır, onu həm də keçmiş kral sarayında yerləşən Milli Tarix muzeyi və dünyada tək rəqibi olmayan Antropoloji muzey bəzəyir. Yaponiya bağları öz xüsusiyyətinə görə Avropadakılardan tam fərqlidir, burada əsas diqqət daşa, suya, estetik mənzərəyə verilir, onlarda meyvə ağaclarına və gül kollarına rast gəlinir, yalnız bir iynəyarpaqlı ağac oraya məxsus olan gözəllik elementi rolunu oynayır.

Arxitekturanın tarixi mərhələləri

Son üç əsr ərzində texnologiya yeniliklərin notçuları, tikintiyə möhkəmlik və yaraşqı verən betonun və şüşənin yaxşılaşdırılması və onlardan geniş istifadə, yeni arxitektura növlərinin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Arxitektura daim gələcəyə istiqamətlənməklə, ənənəni qoruyub saxlamaqla yanaşı, keçmiş müəyyən ölçüdə inkar etməkdən də

Arxitektura, insanın təbiətlə rəqabət səhnəsidir

çəkinməmişdir. Lakin bütövlükdə arxitektura böyük inkişaf yolu keçmiş, öz nümunələri ilə şəhər mənzərəsinə xeyli zənginləşdirməyə nail olmuşdur.

Arxitekturanın başlanğıcı və inkişafı Neolit dövrünün (b.e.ə. 10.000-2.000-ci illər) mühüm hissəsi olmaqla, bəşər tarixinin ciddi yenilikləri kimi yadda qalmışdır.

Bitkilərin becərilməsi və heyvanların öhləşdirilməsi adamlar arasında yeni iqtisadiyyatın və yeni münasibətlərin bərqərar olmasına aparıb çıxardı. İcmaların həcminin böyüməsi və daimi olması ilə yanaşı, maddi mədəniyyət də iti sürətlə inkişaf etdi və bu icmalarda adamlar birgə yaşamağa qadir oldular. Yeni həyat tərzini və fərqli iqtisadiyyat üçün həm də tikililərin mövcudluğu tələb olunurdu və bu, baş verən dəyişikliyin vacib elementinə çevrildi.

Mesopotamiyada Assuriya sarayları geniş ölçülərə malik idi və onlarda zi-yafət zalları da var idi. Şumerdəki Uruk böyük şəhər olmaqla, orada həm də bir sıra dini məbədlər var idi. Ur şəhərindəki Zikkurat isə iri bir sahəni tutmaqla, 12 metr hündürlüyündə idi, sonralar isə onun ucaldığı yeddi mərtəbə hündürlüyünə çatdı.

Sonralar Asiyada yaranan şəhərlər gözəlliyi ilə seçildir. Nabuhodonosor b.e.ə. VII əsrin sonunda Assuriyanı məğlub edərək, Köhnə Babilistanın yerində Yeni Babilistanı yaratmış, onun paytaxtı Babil şəhərini bərpa edərək və yenidən quraraq əslində o dövrdəki dünyanın ən gözəl şəhərlərindən birinə çevirmişdi. Babil sonralar ingilis Tomas Morun "Utopiya" əsərində təsvir etdiyi şəhərə bənzəyirdi, abad yaşayış evlərinə və möhtəşəm ictimai binalara malik idi. İlahə İştartın şərfinə tikilən eyni adlı qapı Marduk məbədinə gedən yolun başlanğıcı idi. Qapı qalazur (şirəli) səthli kərpiclərdən tikilmişdi və lövhələrdə real və mifik heyvanlar təsvir olunurdu. Ecazkar İştart qapısı, hazırda Berlin muzeyində saxlanılır.

Bibliya yəhudilərin Babil əsirliyini və Yerusəlimin, oradakı Solomon məbədinin dağıdılmasını əsas götürərək, bu gözəl şəhəri yalnız qüsurlar məkanı kimi təqdim edir və milli nifrət zəminində ədalətsiz olaraq Babilin lənlənməklə, şəhərə də, onun təqrisi olub, olmadığını nəzərə almadan, qəzəb hissləri yağdırır. Haqsız ifşa isə əslində tarixi həqiqətdə də inkar etməklə, reallığa məhəl qoymamaqdan, tam şəkildə təhrifə yol verilməsindən başqa bir şey deyildir.

Qalazur bəzəkli sahəsində Babil ənənələri heç də bütünlüklə itmədi, Avropanın və Asiyanın şəhərlərində geniş istifadə olundu. Əmir Teymur Səmərqənd şəhərini tikərkən mədrəsə binalarının yerləşdiyi Registanda tikililəri rəngkarlıq sərgisinə bənzətmişdi. Onun öz məvzəyi olan Qur-Əmirə (Gor-Əmirə) böyük qübbə də mavi şirəli bəzəklə örtülmüşdür. İspaniyanın tabeliyində olan Portuqaliya şəhərlərində də qalazurdan olduca geniş bəzək materialı kimi istifadə olunmuşdu. İspaniya-nın müstəmləkəsi olan Niderlanddakı

şəhərlərdə də qalazur örtüyə binaların fasadında rast gəlinir.

Qədim Misirdə monumental tikililər arxitekturanın xeyrinə olduca böyük xidmət göstərdi. Əvvəllər bu ölkədə faraonu dəfn etmək məqsədilə mastaba tipi yaranmışdı, sonra isə piramidalar meydana gəldi. Sonuncunun ilk nümunəsi b.e.ə. XXVIII əsrdə tikilmiş Coser piramidası idi. Gizadəkə ən böyük piramida, faraon Xufu tərəfindən b.e.ə. 2589-2566-ci illərdə tikilmiş Xcops piramidası qədim dünyanın möcüzəsi olmaqla, piramidalar arasında da onların ən nəhəngi idi. Onun hündürlüyü 147 metrə çatırdı və tikintisinə 6 milyon tondan yuxarı daş bloklar sərf olunmuşdu. Piramida Günəşin şüalarının Yer üzünə düşməsinə yada salırdı.

Piramidaların tikintisi həm də mühəndislik işini xeyli irəli aparmışdı. İnşaatçılar ağır daş blokları öz fiziki qüvvələrinin və ağac dirəklərin köməyi ilə, həm də su yolundan istifadə etməklə karxanalarından daşıyıb şaquli qalxan tikintidə istifadə etmişdirlər. Qədim Misir arxitektura abidələri içərisində həm də çox sayda obelisklər seçilir. Onlar, faraonlar üçün hakimiyyət simvolu hesab olunurdu. Sonrakı işğalçılar bu hündür, karandaş tipli qüllələrə valeh olduqlarından, onları söküüb, öz paytaxtlarına daşıyıb, orada ucaldırdılar. Romada Yuli Sezarın işğalı nəticəsində, Parisdə isə Napoleonun qəzeti hesabına Misirə məxsus olan obelisklər ucaldırılmışdı. Vaşinqtonda isə misirlilərin obelisk ənənəsi başqa şəkildə, prezident Corc Vaşinqtonun şərfinə tikilmiş kompleksə intəqamla, ucalığı ilə seçilir, baxmayaraq ki, müzakirə vaxtı bir kongresmen obeliskin ən böyük hündürlüyünün də morhum prezidentin mənavi ucalığı plankasına uyğun gələ bilməyəcəyini bəyan etmişdi.

Arxitektura binaya, tikintiyə dizayn verməklə yanaşı, göründüyü kimi, çox sayda qarşıya çıxan vəzifələri yerinə yetirmək üçün mühəndislik elminin və praktikasının inkişafına da böyük tökən vermişdir.

Qədim Misir kimi Mərkəzi Amerikada da - Meksikada mayya kimi yaranan tam fərqli sivilizasiya da piramidalar tikirdi. Onların ən böyüyü Yukatana yarımadasındadır, Meksiko şəhəri ətrafında da piramida ucalır. Qədim Misir məbədləri də, piramidalar kimi həmçinin monumental abidə nümunələri idi. Onların qalıqları Luksorda, Abu Simbelə də mövcuddur. Misirlilər, çox işlətdikləri qraniti kəsmək üçün korunddan istifadə edirdilər, bununla da onlar təbiətlə özvi cəhətdən bağlı olduqlarını göstərirdilər.

İk hind sivilizasiyası Mahenoc -Dardona və Harappədə meydana gəlmişdi. Buradakı abad şəhərlər urbanizasiya planlaşdırma məqsədilə, onlarda drenaj və su təminatı sistemləri mövcud idi. Bu şəhərlərdə 30-60 min sakin yaşayırdı, bütöv sivilizasiya isə 1,5 milyon fərddən ibarət idi. B.e.ə. III əsrdə çar Aşokanın dövründə şəhərlər daha da inkişaf etmiş, ölkədə dünyadakı ilk universitet meydana gəlmişdi. Toəssüf ki, XVI əs-

rdə Hindistanı işğal edən Babura subkontinentin bitki aləmi, yaşıllığı və insanları xoş gəlmədiyindən, öz əsəri olan "Baburnamə"də ölkəni tutqun bəyalarla təsvir etmişdi.

B.e.ə. V əsrdə Afinada Klassik Era irəliləməyə başladı, burada Qərb anlamında arxitektura kimi tanınan fəaliyyət növü meydana gəldi. Afinalılar özümdən min il əvvəl mövcud olmuş inkişafı ilə seçilən Minoy sivilizasiyası irsi ilə də tanış idi. Bu şəhərdə arxitekturanın özü sivilizasiyanın ciddi bir amili idi. Afina, mübit torpaqları olan Attikada yerləşən şəhər-dövlət olduğuna görə, bu cəhət onun sakinlərinə nisbətən firavan həyat bəxş edirdi.

Qədim yunanlar həm də tikintidə gözəllik nümunələri yaratmağa cəhd etdilər. B.e.ə. II minillikdə meydana gələn Minoy mədəniyyəti ilə digər yunan mədəni inkişaf nümunələri arasında elə bir fərq yox idi. Onlar akveduk tikib, suyu uzaq məsafədən gətirməklə, evləri təmiz və təzə içməli su ilə təmin edirdilər. Krit adasındakı Knossos sarayında su təminatı ilə yanaşı, kanalizasiya da mövcud idi. Avropada isə buna 3 min il sonra, yalnız XVI əsrdə nail olunmuşdu. Burada minoylular tam rahat şəraitdə yaşayırdılar. Adada kiritlər Minoy çarları üçün gözəl sarayları tikirdi. Toəssüf ki, az sonra Santarin adasında baş verən güclü zəlzələ yüksək inkişaf etmiş Minoy sivilizasiyasını məhv etmişdi.

Lakin qədim yunanlar materikdə də çiçəklənən sivilizasiya yaratmağa qadir oldular. B.e.ə. V əsrdə Afina elm, incəsənət, heykəltaraşlıq və arxitektura sahəsində görkəmli nailiyyətlər qazandı. Akropoldakı Parfenon məbədi şəhərin hamisi sayılan ilahə Afinaya həsr olunmaqla, onun interyeri əsl açıq məkan xarakteri daşıyırdı. Binaya sütunlar möhtəşəm görkəm verirdi. Qədim yunanlar ilk dəfə sütunlardan istifadə etməyə başlamışdılar, lakin Misir abidələrində də onlar mövcud idi. Onlardan istifadə həm də sonralar dəbə düşmüş kolonnaların yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Buna görə də qədim yunan arxitekturasında bu elementin tətbiqi ediləməsinin izləri sonralar dünyanın hər yerində müşahidə edilirdi. Məsələn, Oslo'dakı Ticarət Palatasının və Moskvadakı Bolşoy Teatrın binaları neoklassizm üslubunda olduğundan, qədim yunan arxitekturasına əsaslanır.

Yunanlar bu yenilikləri düşünülmüş şəkildə həyata keçirirdilər. Və xoşbəxtlikdən, bu irs unudulmadı, dünyanın ayrı-ayrı guşələrində onların əsl reinkarnasiyasını yada salan binalar heç də az sayda deyildir. Yunan arxitekturası bütün tarix boyu öz təsirini göstərməkdə davam etdi. Onun məbədlərinin yaranma və tikilmə prinsiplərini öyrənən avropalılar və asiyalılar hökumət binalarında salınan uca tavana sahib olan şəkildə tikməyə başladılar. Sonrakı tarix boyu yunanların bu layiqli şöhrəti yaşadı və onun ənənələrində yaranan tikililərdə daha da inkişaf etməyə qadir oldu.

(Ardı var)